

НАРОДНЕ ВЗУТТЯ ЗАКАРПАТТЯ XIX – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

Василь Коцан

УДК 39:636.46(477.87)“18/195”

У статті йдеться про локальні особливості народного взуття Закарпаття XIX – першої половини XX ст. Автор подав загальну характеристику й детально проаналізував види жіночого та чоловічого взуття гуцулів, долинян, бойків і лемків Закарпаття. Основну увагу зосереджено на матеріалі, техніці виконання та декоративному оздобленні взуття. Крім того, підкреслено соціальну, обрядову й етнографічно розмежувальну функції взуття.

Ключові слова: взуття, Закарпаття, гуцули, долиняни, бойки, лемки, постолы, чоботи, черевики.

The article is dedicated to the local peculiarities of the national footwear of Transcarpathian of the XIX – the first half of the XX century. Along with the general characteristic of the author, the types of women's and men's footwear of hutsuls, dolynians, boiky and lemky of Transcarpathian region are analyzed in detail. The main attention is paid to the material, execution technique and decorative adornment of the shoes. Besides, the social, ritual, ethnographic and differentiating functions of footwear are emphasized.

Keywords: footwear, Transcarpathian, hutsuls, dolynians, boiky, lemky, postoly, high boots, shoes.

Взуття, разом з такими доповнювальними елементами, як пояси, головні убори та прикраси, є невід'ємною складовою традиційного народного вбрання. Воно пройшло тривалий шлях свого розвитку. Форми й матеріал, техніки виконання, художні вирішення взуття, як і одягу загалом, виникли та розвивалися залежно від природних умов, характеру господарської діяльності, економічного становища населення. Вони були показниками соціального статусу людини, у них відображалися народні звичаї, моральні норми тощо. Взуття підкреслювало святковість або буденність того чи іншого комплексу вбрання, створювало цілісний художній образ.

Взуття беззаперечно – важливим елементом народного костюма. Метою пропонованого дослідження є аналіз різновидів взуття, які були поширені на території Закарпаття у XIX – першій половині XX ст. Розглядаючи тематику побутування взуття на Закарпатті, варто зазначити, що тема залишається малодослідженою й потребує детального опитування «в полі». Проте варто відзначити праці дослідників, які, розглядаючи проблематику в загальноукраїнському контексті, подали окремі описи різновидів традиційного народного взуття, що побутувало на Закар-

патті. Серед них виділяємо публікації К. Матейко [15], Г. Горинь [9], З. Васіної [6], Т. Ніколаєвої [16], Г. Стельмашук [22].

У XIX – на початку XX ст. незможне сільське населення Закарпаття переважно не мало літнього взуття. Діти та жінки старшого віку здебільшого ходили босоніж. Якщо людина мала черевики, то вона вважалася матеріально забезпеченою. Аналіз власного матеріалу, зібраного в Закарпатській області, засвідчує, що відсутність чи наявність взуття (як, зрештою, й інших елементів одягу) пояснюється низкою причин. По-перше, загальним достатком жителів конкретного села, адже часто населення навіть дуже близьких територіально сіл різко відрізнялося своїм матеріальним становищем. По-друге, віддаленістю від торговельних шляхів, великих ринків, міст тощо. У деяких селах значна кількість людей ходила босоніж, тоді як в інших на ноги обов'язково одягали хоча б плетені або шкіряні постолы.

Окрім загальних характерних ознак, традиційне народне взуття на Закарпатті мало свої локальні особливості. До літнього взуття сільського населення краю належали шкіряні постолы, «дерев'яники», личаки, сукняні папучі та вовняні капці. Основний вид взуття на Закарпатті – **постолы**. Усі етнографічні

групи українців краю дотримувалися однакової технології виготовлення постолів. Шкіру на постолі кроїли прямокутником, розміром 18×36 см, від якого відходили два ремінці, завширшки 0,5 см, для затяжки постоло. Основними інструментами для виготовлення постолів слугували ніж, долото, швайка, молоток. Викроювали постолі на великій товстій дошці. Після викроювання шкіру складали вдвоє. Відступивши 0,5 см від вузького краю, через кожні 0,5 см долотом проколювали 15–18 прорізів («дірочок», «перемичок»). Потім шкіру розгортали і на ній робили 10 прорізів по 0,5 см та 12 по 1 см для морщення. Носок постоло затягувався ремінцем. Після морщення («зашморгування») постолів ремінцями їх починали оздоблювати («писати») шилом та гострильником. Шилом на шкіру наносили крапочки, а гострильником — кільця («ружі») на носку та вздовж зубчиків по краях постоло. Великим гострильником у постолі пробивали отвори для вовняних шнурків. Шнурком щільно притягували край постоло до гомілки. Цим досягалася стійкість ноги в постолох при ходінні по горах. На рік у середньому потрібно було не більше трьох пар постолів. Зношені постолі підшивали самі власники. Пастухи на полонинах та лісоруби користувалися при цьому тоненьким свіжим корінням смереки. Цікаво, що технологією морщення (стягування) шкіри на постолі часто володіли жінки [19, с. 61].

На **Закарпатській Гуцульщині** розрізняють рахівські та ясінянські постолі. Рахівські постолі гостроносі, із дрібними, густими зборками, ясінянські — не такі гостроносі, з великими зборками і більш заокругленою п'яткою. Богданські постолі схожі до ясінянських. Традиційні гостроносі гуцульські постолі, на думку Я. Головацького, нагадували середньовічне взуття. Чоботи та постолі із загнутими догори носками також були відомі населенню північної частини Росії, Боснії, деяких країн Західної Європи й Азії [9, с. 40].

У XIX ст. у гуцулів побутовували повсякденні та святкові постолі. Для щоденного вжитку постолі морщили «по-простому»,

з невичиненої шкіри. У святкових носок піднятий. Вони оздоблені тисненим орнаментом та металевими кільцями, через які пропускали зав'язки (волоки). На початку XX ст. постолі стали прикрашати різнокольоровими шкіряними ремінцями. Колір постолів залежав від ужитих дубильних речовин. Частіше траплялися жовті постолі, рідше — чорні. У XVIII ст. волокни для постолів були суканими. Волокни протягували в прорізи, а потім намотували на ноги. Жінки найчастіше мали волокни синього й червоного кольорів, а чоловіки — синього та чорного.

Гуцули, перш ніж взути постолі, обвивали ступню ноги «онучами» й обмотували чорними вовняними волоками. Довжина волоків коливалася від 2 до 5 м. Іноді замість «онуч» носили плетені з тонких вовняних ниток «плетенки».

На початку XX ст. у гуцулів Рахівщини поширилися плетені шкарпетки (капчурі). Виготовляли їх із білих, сірих, чорних, червоних, бордових вовняних ниток. Ясінянські гуцулки верхню частину капчурів оздоблювали в'язаними кільцями та поздовжніми смугами («кариками»), хрестиковою геометричною вишивкою та зрідка декорували бісером. У 20–40-х роках XX ст. у селах Чорна Тиса, Ясіня, Лазецьина, Стебний бідні гуцулки одягали в'язані шкарпетки («обманки»). Їх виготовляли без ступні, до нижньої частини пришивали полотняну петлю для закріплення на нозі, а верхню — оздоблювали хрестиковою вишивкою. У селах долини річки Біла Тиса до церкви ходили в білих «капчуриках», у будні — у чорних. Жіночі шкарпетки були білими, червоними, чорними. Тут шкарпетки вишивкою не оздоблювали. З 1920-х років «капчурики» почали плести з покупних «гарасових» ниток. Капчури неодноразово оспівували в народних коломийках:

*Та нікого так не люблю, як тоту Олену,
Віплела ми капчурики з самого берлену.*

*Та плела я капчурик, та вломила-м шпильку,
Ни доплела-м капчурики, пробач ми,*

Васильку [3].

На початку ХХ ст. у селах Лазещина, Стебний Рахівського району одружені чоловіки носили металеві постолі. Висока (6–8 см) основа постолі мала зрізаний носок та заокруглену п'ятку. До верхньої частини основи кріпили три кільця, у які протягували волокнисті. Підшва постолів була дерев'яною, її підбивали металевими гвіздками. У постолі клали полотняні устілки. Такі постолі були важкими й незручними при ходьбі. Найчастіше їх носили лісоруби та лісники [3; 7, с. 84].

Окрім постолів, у гуцулів були поширені личаки, що їх виготовляли з лика липи або берези. Вимочене лико рубали ножом на смужки («чіблянки»), з яких плели личаки. Їх носили найбідніші селяни. Замість вовняних використовували «кочані» волокнисті. Про них у народній пісні співається:

*Був дід фряжка [жебрак. — В. К.],
Була в него солом'яна ташка,
Постолі — личаки,
А волокнисті — кочаки [19, с. 62].*

З кінця ХІХ ст. заможні гуцулки носили шкіряні чоботи (чизми), халяви («луби»), які були м'якими, а на початку ХХ ст. під румунським та угорським впливом їх стали робити твердими. М'які та тверді халяви виготовляли з одного шматка шкіри, який зшивали вручну одним швом позаду. Перед та каблукі кроїли окремо і пришивали до халяв. Дівчата й молоді жінки ходили в жовтих та червоних чоботах, а старші жінки — у чорних. Для селян чоботи завжди були мірилом достатку, тому вони намагалися їх придбати. Про чобітки мріяла не одна дівчина й молодиця. Щоб їх купити, не раз ішли на заробітки. Про це співається в народній пісні «На зарібки»:

*Як я піду на зарібки,
На далеку баню [шахту. — В. К.],
Куплю любці чоботята,
А собі — крисаню [капельюх. — В. К.]
[10, с. 129].*

На початку ХХ ст. чоботи в гуцулів Рахівщини передавалися від діда до внука, оскільки їх

пошиття дороге коштувало. Чоботи були критерієм заможності, що відбилося навіть у прислів'ї «Видно пана по халявах». Чоботи шили зі спеціально обробленої шкіри великої рогатої худоби та овець (юхти). Чоботи із твердої кінської шкіри називали «клячовими». У 1920–1930-х роках чоботи із твердими халявами почали поступатися м'яким хромовим чоботам з тонкої дубленої шкіри кіз та овець коричнево-жовтуватого кольору. Така шкіра була значно дорожчою за інші, а процес її оброблення — дуже тривалим. Хромові чоботи змащували різними жирами, тому їх часто називали «мащеними», «боксованими». Більшість чобіт шили із широкими халявами без хутра всередині.

Ясінянські гуцули в холодні дні в чоботи напихали сухі рослини або сіно, які зігрівали не гірше за хутро, а ногам було сухо й тепло. У 30–40-х роках ХХ ст., узуваючи чоботи, ясінянські гуцули одягали чорні сукняні «онучі». Чим більше декору, чим вищий чобіт, тим багатшим вважався гуцул. Бідні гуцули не мали можливості придбати чоботи. Не випадково на старих фотографіях та поштових листівках ми часто бачимо людей босоніж. Бідні гуцули Рахівщини носили плетене взуття (личаки), але намагалися мати хоча б одну пару чобіт на всіх членів сім'ї.

Заможні гуцули в 1920–1940-х роках узували також «рамлені» («рамовані») чоботи. Вони мали звужену негнучку халяву, а внизу 6–7 поперечних складок («рями»). При ходінні тверда халява тиснула на «рями», і чоботи видавали дивний звук [3].

Традиційним взуттям великобичківських гуцулок були постолі та чоботи. За кроєм і оздобленням вони такі самі, як у ясінянських та богданських гуцулок. На початку 20-х років ХХ ст. під впливом міських традицій тут поширилися шкіряні черевички («топанки»). Шили їх із м'якої хромової шкіри чорного або темно-коричневого кольору. При оздобленні халявок використовували техніки «вистрочка» та «вирізування». «Топанки» мали невисокий каблук, круглі п'ятку та носок. Підшву («талпу») підбивали дерев'яними гвіздочками,

а наприкінці 1930-х — на початку 1940-х років почали прошивати товстими шовковими нитками, які перед тим просмолювали або змащували олією. Зав'язували черевики на шнурочки. «Топанки» носили як жінки, так і чоловіки. Жіночі були вищими за чоловічі.

Заможні селяни, крім постолів, узували шкіряні чоботи («чіжми»). Носили їх як чоловіки, так і жінки. У великобичківських гуцулів були відомі два види чобіт: «з лубами» та «з фойов». Чоботи «з лубами» шили із трьох шматків шкіри. Перед та закаблуки кроїли окремо, а халяви («луби», «сари») — із цілого шматка, який позаду зшивали одним швом. Щоб халяви чобіт були твердими, до їх внутрішньої частини клеїли грубе полотно («чіріс»). Знизу до чобіт пришивали підошву. Чоботи «з лубами» мали прямокутний плоский каблук (4×2 см, 4×3 см). Щоб каблуки служили довше, знизу їх підбивали залізною оковкою («пудковкою»). Чоботи з м'якої телячої шкіри, халяви яких у нижній частині збирали «в гармошку», називали «чіжмами з фойов». Обидва види чобіт були поширені по всій Рахівщині. У великобичківських гуцулів вони розповсюдилися на початку ХХ ст. під впливом міських традицій [3].

Наприкінці 1920-х років у великобичківських гуцулів поширилися чоловічі та жіночі черевики («бокончі»). Їх купували в Солотвині, привозили з м. Сигота (Румунія), тому досить часто «бокончі» називали «румунками». Шили їх майстри з виготовлення взуття («шустри»). За кроєм і оздобленням вони були такі самі, як і рахівські, богданські та ясінянські черевики.

Свої особливості мало традиційне народне взуття долинян Закарпаття. У ХІХ — на початку ХХ ст. долинянські постолі («лапті», «бочкори») виготовляли з волової, кінської, рідше коров'ячої та свинячої шкіри. Для жіночих постолів брали світлішу шкіру, ніж для чоловічих. Розмір взуття скрізь визначався однаково — п'яддю. Мірка для дорослої людини переважно становила в ширину — п'ядь, у довжину — півтори. Процес виготовлення

постолів був таким самим, як і в гуцулів Рахівщини [9, с. 39–40]. Перш ніж одягнути постолі, ноги обвивали прямокутним шматком конопляного або сукняного полотна («онучами», «обуванцями», «фосеклями») й обмотували білими шнурками, мотузками (волоками, «надтоками») чи полотняними зав'язками («паворозами»), що їх протягували через чотири прорізи («остроки») постолів. У 1920–1930-х роках почали плести вовняні шкарпетки (капці, «штримфлі») білого, сірого, чорного кольорів, які одягали як жінки, так і чоловіки.

Ще навіть у 20–40-х роках ХХ ст. поширеним видом взуття у долинян були «дерев'яники» та личаки з кори дерева або із соломи. Улітку, випасаючи худобу, дерли кору з береста завширшки приблизно в три пальці. Дерти треба було знизу від кореня догори. Здерту кору замочували у воді і прямо із сирові виплітали постолі (личаки) [1, с. 4].

Наприкінці 1930-х — на початку 1940-х років у селах Каліни, Дубове, Красна, Новоселиця, Широкий Луг, Буштино, Вонігове Тячівського району та селах Данилово, Крайніково, Стеблівка Хустського району поширилося жіноче взуття («папучі») із чорного домотканого сукна. Підошву й верхню частину з'єднувала біла сукняна стрічка («партиця»). Передню частину «папуч» оздоблювали вишивкою з різнокольорових ниток, а підошву зрідка підшивали шкірою [13, с. 223]. У 20–40-х роках ХХ ст. жителі с. Руська Мокра Тячівського району та навколишніх сіл ходили на базар до Солотвина, де купували різний одяг («вуйоші», чоботи та інше взуття). Саме із Солотвина в село був завезений своєрідний вид взуття — капці. Це сірі або білі плетені вовняні капці. По боках їх обшивали цупким сукном, яке оздоблювали прошивними швами та смужками темно-синього або зеленого полотна. Підошви робили з двох-трьох пластинок із грубого домотканого полотна, рідше — із пластинок з кори липи, які пришивали до основи капців. Для зручності носіння у верхній частині основи капці мали два-три плетені шнурочки, а починаючи з 1920-х років, — фа-

бричні стрічки. У таких капцях узимку ходили до церкви. Поширившись серед українського населення на початку 20-х років ХХ ст., вони збереглися до кінця 50-х років ХХ ст., а потім їх замінило фабричне взуття [2].

Шите взуття, порівняно зі стягнутим, характеризується складністю крою, різноманітністю конструктивних елементів, а у зв'язку із цим — більшою міцністю та зручністю. Суттєвою ознакою шитого взуття є окремо викроєна підошва. У долинянок Закарпаття серед шитого взуття побутували чоботи («бокочі», «ранцюші») та черевики («топанки»). Чоботи готували в придане донькам, у деяких районах Закарпаття на весіллі зять дарував чоботи теці. Однак далеко не в усіх верств населення чоботи мали широке побутування. І це пояснювалося не так поширеністю постолів чи личаків, як дороговизною чобіт. У бідніших сім'ях дуже часто на всіх була одна пара чобіт. Шили чоботи з добре виробленої чорної шкіри. Найкращою вважалася шкіра річних телят. Першим етапом у процесі виготовлення чобіт було зняття мірки. Від точності й правильності цієї операції значною мірою залежали зручність у використанні, форма, зовнішній вигляд чобіт. Кожну деталь викроювали з окремого шматка шкіри, розташовуючи її в певному положенні, щоб уникнути деформування готового виробу. Важливим було кріплення підошви. Оздоблення чобіт здійснювалось або одночасно з пошиттям, або по готовому виробу.

На початку ХХ ст. у всіх локально-територіальних груп долинян Закарпаття поширилися «чіжми з лубами», «закачувані», «ранцювані» чоботи. Вони мали дуже тверду халяву, яка у верхній частині була футрована, утрое складену підкладку з домотканого полотна. Нижня частина халяв («шийка») була м'якою, без підкладки. Форму халявам надавали у вогкому вигляді на дощці («правилі») із вбитими клинцями. Після цього зшивали разом з передком, твердим задником, підошвою та каблуком. Для зміцнення низу між устілкою й підошвою вставляли два металеві дроти. При ношенні та-

кого чобота тверда частина халяви зсувалася на м'яку й лягала на передок [9, с. 39—40].

У 1930—1940-х роках у селах Оноківці, Невицьке, Оріховиця, Ярок, Середнє, Лінці, Анталовці Ужгородського району побутували жіночі чоботи («ранцюш чіжми»), що їх виготовляли із хромової шкіри. Високі халяви («сари») підшивали видубленою шкірою світло-коричневого кольору. Халяви декорували тисненими хвилястими лініями («ранцями»). Шийка чобіт м'яка, складалася в гармошку. Носок («шпід», «писок») затуплений, оздоблений двома прострочками й маленькими прорізами, розміщеними в ряд. Підошву («талпу») і каблуки («зап'ятки») виготовляли зі шкіри. Підошви підбивали дерев'яними кілочками, а каблуки — цвяхами. У чоботи клали устілки («бранзолі»). До верхньої частини халяв, із внутрішньої сторони чобіт пришивали дві стрічки простої матерії («вуха»), за допомогою яких взували чоботи. У селах Лінці, Середнє, Анталовці Ужгородського району у верхній частині халяв збоку робили розріз, по обидва боки якого було по чотири отвори. У них просовували шкіряний ремінець («рубидь»). Навколо розрізу чорною ниткою наносили прошивні шви («штєпки»). Чорними прошивними швами у вигляді двох-трьох листків, прямих і напівкруглих ліній декорували також передню частину халяв.

Наприкінці 30—40-х років ХХ ст. у тересвянських долинянок побутували полотняні чоботи («бурки»). За формою вони подібні до чобіт, але їх зшивали не зі шкіри, а з полотна й вати. Поверх «бурок» взували калози. «Бурки» були дуже теплими, їх носили переважно взимку в суху погоду.

Наприкінці 1920-х років під впливом угорців та румунів у долинян поширилися шкіряні черевики («топанки»). У селах долини річок Тересва й Терєбля їх називали «румунками». Шили «топанки» з волової шкіри. Крій складався з передньої частини («головки»), халяв з розрізом у передній частині, що зав'язувався на шнурки, та задньої частини («тилки»). Усі деталі кроїли з окремих шматків шкіри

і зшивали між собою. Викроений черевик за допомогою маленьких дерев'яних кілочків з'єднували зі шкіряною підошвою й каблук. Каблук виготовляли з дерев'яного бруска, обтягнутого шкірою. Місце з'єднання «головки» з підошвою прошивали нитками. «Головку» й задню частину халяв оздоблювали «кривулями», а передню частину халяв — вузькою смужкою чорного заячого хутра.

У XIX — на початку XX ст. традиційним видом чоловічого взуття долинян Закарпаття були постолі з твердої волової шкіри. Їх крій та морщення такі самі, як і жіночих. Передок постолів був заокруглений, стягнутий ремінцем уздовж великого пальця. На ноги одягали прямокутні шматки домотканого полотна (капці, «платянки»). Узимку на ноги навивали сукняні «онучі». Прив'язували постолі до ніг шкіряними мотузками («обуванками»). Інколи на постолі наносили тиснений орнамент [17, с. 94].

Улітку часто ходили босоніж. Наприкінці 1920-х років у долинян Закарпаття поширилися довбані «дерев'яники», що їх виготовляли із суцільного шматка дерева. «Дерев'яники» довго носилися, їх узували в будь-яку пору року, хоча вони були незручними. Про ходіння в «дерев'яниках» селяни говорили: «От дерев'яникув дуже знали быти мозолі». У 40-х роках XX ст. форма «дерев'яників» удосконалилася. До дерев'яної підошви пришивали шкіру або домоткане сукно. Такий вид взуття був значно зручнішим [5; 12, с. 339; 18, с. 75]. У селах Довге, Кушниця Іршавського району та Керецьки, Березники Свалявського району на початку 1930-х років побутовало дерев'яне взуття — «боти». Виготовляли їх німецькі ремісники («шваби»). Характерною особливістю «бот» була товста масивна підошва («талпа»). Про ходіння в такому взутті селяни казали: «Ходиться у важкому взутті грубо, сильно бовтаючи [ударяючи. — В. К.] по землі ногами» [5; 14, № 27, с. 1–2].

У 1920–1940-х роках хлопці («легіні»), молоді і старші чоловіки у святкові дні взували фарбовані в чорний колір шкіряні чоботи («чизми»). Чоботи шили майстри («чизмарі»).

Для виготовлення чобіт знімали з ніг мірки, за якими робили колодку. Найкращою сировиною для виготовлення чобіт вважалася кінська шкіра, найгіршою — свиняча, бо вона пропускала воду і швидко розмокала, тому взимку мерзли ноги. У селах Бронька, Суха Іршавського району про «свинячі чоботи» казали: «Не дай Боже з Івана пана, з кози кожуха, а із свині чобіт». Гострим ножом викроювали зі шкіри верхню частину чобіт, розмочували її у воді і прибивали до колодки. Коли шкіра висихала, її знімали з колодки й пришивали до неї підошву. Для пошиття чоботар використовували велику голку («шило»), якою проколював отвори. При зшиванні деталей чобіт використовувалися міцні просмолені нитки («дратва»). Коли пришили підошву, приступали до формування задньої частини («п'яти», «шарок») та каблука. Халяви з внутрішнього боку підшивали домотканим полотном. Зверху чоботи оздоблювали сплеченими в «косичку» ремінцями, закрученими спіраллю. До чобіт більш горді «легіні» прикріплювали шпори («шарканти»), щоб за ними дзвеніло. До верхньої частини халяв пришивали шкіряну петлю («вушко»), за допомогою якої чоботи вішали на жердку [23, с. 430].

У 1930-х роках у селах Бронька, Суха Іршавського району лісоруби носили великі й важкі гумові чоботи («канцоли»). Їх характерною особливістю була товста (4–5 см) підошва («талпа») та високий (5 см) каблук. Такі чоботи побутовали на Поліссі й Полтавщині [5; 11, с. 59].

Певну специфіку мало взуття **бойків та лемків Закарпаття**. Основним видом взуття були постолі («ходаки»). Їх виготовляли зі шкіри чи лубу. Бойківські постолі були зрізані, з тупим носком, слабо оздоблені або не орнаментовані взагалі. Повсякденні постолі були такі, як і святкові. Жіночі «ходаки» відрізнялися від чоловічих лише тим, що їх виготовляли з тоншої шкіри, більше та густіше збирали по боках. За кількістю зборок («рям») можна було визначити місце побування постолів. Так, на Міжгірщині «рям» було більше, ніж на Воловеччині. Бойки Закарпаття носили «дерев'яники». Таке взуття було запозичене в німецьких поселенців

Закарпаття. На початку 1920-х років поширилися чоботи й черевики [9, с. 40; 20, с. 12]. Бідні дівчата не завжди могли дозволити собі купити чоботи, а хлопці часто жартома до них співали:

*Ой дівочко-відданице, нащо боса ходиш,
Чому собі чоботята в літі не заробиш?*

*Ой складімся, легіники, хоть по жмени вівса,
Купім дівці чоботята, най не ходит боса.*

*Купи, дівко, чоботята та не ходи боса,
Тай велику жебаловку — утирати носа*
[21, с. 90].

Заможні дівчата, ідучи до танцю, хизувалися своїми черевиками:

*Ой таньцюю та таньцюю, черевики псую,
А що кому та до того, сам собі купую*
[21, с. 44].

*Ой черлині чоботята пішли долі ледом,
Така любка не вінчана, як колач із медом.*

*Ой черлині чоботята пішли долі шутром,
Така любка не вінчана, як колач із цукром*
[21, с. 55].

У XIX — на початку XX ст. лемкині Закарпаття взували постолои («бочкори», «верпці») з волової, коров'ячої, кінської шкіри. У постолои одягали «онучі» або в'язані шкарпетки («штримфлі», «фусиклі»), які обмотували довгими шкіряними ремінцями («обуванцями»). Лемківські постолои, як і бойківські та долинянські, кроїли зі зрізаним носком та розрізною п'яткою.

На початку XX ст. поширилися шкіряні чоботи («чизми»), що їх виготовляли сільські шевці («шустери»). Халяви («сари») святкових («закачуваних») жіночих «чизмів» шили із твердої шкіри. З'єднання між «сарями» та «низком» робили з м'якої шкіри, яка при ношенні збиралася в складки під «сарями» («закачувалася»). Подошва на таких чоботах була з товстого шматка шкіри, складеного вдвоє. У 1920—1940-х роках як жінки, так і чоловіки носили шкіряні черевики («топанки») з високим каблуком. На відміну від долинян та бойків, лемки не оздоблювали черевики хутром. Взували також «дерев'яники»,

підшва яких була дерев'яною, а верх — шкіряним [4]. Досить часто хлопці кепкували з дівчат, які хизувалися своїми «топанками»:

*Ой парадна відданиця йшла бы на фашанки,
Намастила губы боксом, пудером —*
топанки
[21, с. 163].

До чоловічого взуття бойків і лемків належали шкіряні постолои («бочкори», «ходаки»), гумові постолои («гумаки», «гнотованки») та «дерев'яники», зроблені із шкіри, прибитої на дерев'яну підшву. Постолои («ходаки») були основним взуттям як жінок, так і чоловіків. Виготовляли їх здебільшого з невичиненої свинячої шкіри, а зрідка — з дерев'яної кори. Бойківські та лемківські постолои були схожими на долинянські. Перед тим як взути постолои, ноги обмотували «онучами», «платянками» зі шматків домотканого полотна чи сукна. На обмотану ногу взували постіл, який прикріплювали до ноги чорними шнурками (волоками). Коли було слизько, «ходаки» підв'язували грубими конопляними мотузками. З початку XX ст. у лемків Великоберезнянщини поширилися постолои, виготовлені зі шматка товстої гуми.

Із 1930—1940-х років носили хромові чоботи («чизми») на високих каблуках. Халяви робили із твердої шкіри, внизу їх могли оздоблювати геометричним орнаментом у вигляді різноманітних смуг та кружечків. Середню частину халяв виготовляли з м'якої шкіри. Перед взуванням чобіт одягали вовняні шкарпетки («штримфлі»). Під час Другої світової війни в селах Великоберезнянщини поширилися дерев'яні черевики («дерев'яники»), вони були повністю дерев'яними або з дерев'яною подошвою [4; 24, с. 10].

Отже, у XIX — першій половині XX ст. основними видами взуття на Закарпатті були: шкіряні постолои, личаки, шкіряні чоботи та черевики. Незаможні селяни переважно не мали літнього взуття й ходили босоніж до глибокої осені. Взуття було дуже дорогим, потребувало спеціального замовлення та тривалого виготовлення. Саме тому його берегли й ретельно за ним доглядали.

Ілюстрації до статті В. Коцана ¹

1

2

Дівчата в народному вбранні.

1 – с. Довге Іршавського р-ну Закарпатської обл. *;

2 – м. Рахів Закарпатської обл. *

Реконструкція 2015 р.

Постоли чоловічі. с. Ясіня
Рахівського р-ну Закарпатської обл.
1920–1930-ті рр. Шкіра, тиснення,
вовняні волокни *

Чоботи чоловічі. с. Буштино
Тячівського р-ну Закарпатської обл.
1920–1930-ті рр. Шкіра, тиснення *

Капчурі. с. Костилівка
Рахівського р-ну
Закарпатської обл. 1920–
1940-ві рр. Вовняні нитки,
бісер, в'язання, вишивка,
хрестик *

¹ Світлини з позначкою * – з архіву В. Коцана.

Дівчата в народному вбранні.
с. Колочава Міжгірського р-ну Закарпатської обл.
1940-ві рр. *

Гуцул у народному вбранні.
с. Ясіня Рахівського р-ну
Закарпатської обл. 1920-ті рр.
Світлина Р. Гулки

Гуцули в народному вбранні.
с. Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської обл.
1940-ві рр. *

Парубки в народному вбранні.
с. Тересва Тячівського р-ну
Закарпатської обл. *

Джерела та література

1. Архів Закарпатського музею народної архітектури та побуту. – Звіт про відрядження наукових співробітників Закарпатського музею народної архітектури та побуту О. І. Годам та О. В. Мегели у села Плоске, Павлово, Родниківка та Родникова Гута Свалявського району. – 11 с.
2. Особистий архів автора. – Зошит № 4. Етнічні особливості народного вбрання дубівських (села Дубове, Красна, Тарасівка, Широкий Луг Тячівського району) та усть-чорнянських долинян (села Усть-Чорна, Лопухів, Руська Мокра, Комсомольськ (Німецька Мокра)) ХІХ – першої половини ХХ ст. – 2009. – 33 с.
3. Особистий архів автора. – Зошит № 5. Етноідентифікуючі ознаки та етнографічно розмежувальні риси народного одягу гуцулів Рахівщини ХІХ – першої половини ХХ ст. – 2009–2011. – 56 с.
4. Особистий архів автора. – Зошит № 7. Традиційне народне вбрання лемків Велико-березнянщини середини ХІХ – першої половини ХХ ст. – 2010. – 29 с.
5. Особистий архів автора. – Зошит № 1. Традиційне народне вбрання, народні ремесла та промисли, фольклор боржавських та іршавських долинян (села Довге, Кушниця, Імстичево, Білки, Осій, Ільниця, Малий та Великий Раковець Іршавського району та с. Керецьки Свалявського району) кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. – 2000, 2009–2010. – 44 с.
6. *Васіна З. О.* Український літопис вбрання / З. Васіна. – Київ : Мистецтво, 2006. – Т. 2 : ХІІІ – початок ХХ ст.: науково-художні реконструкції. – 448 с. : іл.
7. *Гнатюк В.* Гуцули / В. Гнатюк // Подкарпатська Русь. – 1924. – Рочник І. – Чис. 3. – С. 79–85.
8. *Горинь Г. Й.* Народні промисли лемків Закарпаття / Г. Й. Горинь // НТЕ. – 1986. – № 4. – С. 46–49.
9. *Горинь Г. Й.* Шкіряні промисли західних областей України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / Г. Й. Горинь. – Київ : Наукова думка, 1986. – 96 с.
10. *Грибаніч І.* «Гей гудзики, ременики...» (Народний одяг гуцулів) / І. Грибаніч // Зелені Карпати. – 1995. – № 1–2. – С. 124–133.
11. *Гримашевич Г. І.* Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок / Г. І. Гримашевич. – Житомир, 2002. – 184 с.
12. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; [редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. ; уклад.: Р. В. Болдирев та ін.]. – Київ : Наукова думка, 1982. – Т. 1 : А–Г. – 632 с.
13. *Копинець Д.* Буштино: народні умільці / Д. Копинець. – Ужгород : Карпати, 1999. – 315 с.
14. *Лаборчан (Кралицький А.).* Дело русско-го мужика зимой [Этнографический урывок] // Свет. – 1867. – № 25. – С. 2–3; № 27. – С. 1–2.
15. *Матейко К. І.* Український народний одяг / К. І. Матейко. – Київ : Наукова думка, 1977. – 224 с. : іл.
16. *Николаєва Т. О.* Український костюм. Надія на ренесанс / Т. О. Николаєва. – Київ : Дніпро, 2005. – 320 с.
17. *Патрус-Карпатський А. М.* Нове у побуті та культурі гірського села / А. М. Патрус-Карпатський // Народна творчість та етнографія. – 1966. – № 2. – С. 93–95.
18. *Піцура Т.* Архаїчні назви взуття в українських карпатських говорах / Т. Піцура // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Ужгород : Говерла, 2008. – Вип. 18. – С. 75–80. – (Серія «Філологія»).
19. *Полянская Е. В.* Народная одежда гуцулов Раховского района / Е. В. Полянская // Карпатский сборник: Труды международной комиссии по изучению народной культуры Карпат и прилегающих к ним областей. – Москва : Наука, 1972. – С. 57–65.
20. *Прилипко Я. П.* Український народний одяг як джерело вивчення етнічної історії / Я. Прилипко // Народна творчість та етнографія. – 1975. – № 5. – С. 10–19.
21. Русиньські співанки з Верховини и Гуцульщини / упоряд.: М. І. Завадяк, Д. І. Поп. – Ужгород : ІВА, 2007. – 400 с.
22. *Стельмашук Г. Г.* Традиционный костюм гуцулов / Г. Г. Стельмашук // Украинские Карпаты. Культура. – Киев, 1989. – С. 94–102.
23. Твоя країна – Україна: енциклопедія українського народознавства / [уклад. Н. Д. Кусайкіна]. – Харків : Школа, 2009. – 496 с. : іл.
24. *Ужанин І.* Село Ворочево / І. Ужанин // Руська молодь. – 1943/44. – Роч. ІІІ. – Чис. 8. – С. 9–11.

Summary

The article is dedicated to the local peculiarities of the traditional national footwear of Transcarpathian of the XIX – the first half of the XX century. Along with the general characteristic of the author, the types of women's and men's footwear of hutsuls, dolyniany, boiky and lemky of Transcarpathian region are analyzed in detail. The main attention is paid to the material, execution technique and decorative adornment of the shoes. Besides, the social, ritual, ethnographic and differentiating functions of footgear are emphasized.

The types of traditional footwear of Transcarpathian hutsuls are described at the first turn. The author attributes sharp toecaps, long fine folds and embossed ornament to the local features of the hutsul postoly. Typical peculiarities of the complete set of traditional folk costume of Rakhiv district hutsuls have consisted of woollen socks (*kapchuri*) decorated with knitted rings and longitudinal straps of geometric embroidery and with the beads rarely. The author has described the varieties of hutsul leather boots and the dissemination of shoes. Traditional footwear of Velykyi Bychkiv hutsuls, living in the area of Romanian-Ukrainian ethnic borderline, has its own peculiarity.

Traditional folk shoes of the Transcarpathian dolyniany has been distinguished by the local specificity and a great variety. Leather postoly, wooden shoes (*dereviyanyky*), bast-shoes from the bark have been used as summer footwear. The papuchi made of cloth and woolen slippers have been widespread in some districts of dolyniany living. Different types of boots have been popular among them. In particular, men's boots with rattles should be distinguished.

Folk footwear of boiky and lemky of Transcarpathian by the shape and decoration is similar to the dolyniany one, although it is not deprived of local features. A large number of folds on postoly, the spread of rough rubber boots should be referred to them.

In general, shoes have been considered to be a very expensive kind of clothing, requiring a special order and protracted production. It has been spared and kept an eye on it assiduously.

Keywords: footwear, Transcarpathian, hutsuls, dolyniany, boiky, lemky, postoly, high boots, shoes.